

Toekomst voor christelijk geïnspireerde politiek

De christendemocratie als politieke beweging heeft vandaag de dag volop bestaansrecht. Christelijke, christendemocratische, politiek doet in feite weinig anders dan een door vele eeuwen heen opgedane expertise in samenleven aanbieden aan de samenleving. Deze politiek is daarmee nadrukkelijk niet gebaseerd op de christelijke leer, de dogmatiek, of op kerkelijk of goddelijk gezag, maar op een culturele praktijk. We zijn in zekere zin allemaal ‘christen’, zoals we allemaal ook een beetje liberaal en een beetje socialist zijn. Het is goed om elkaar daar op gezette tijden aan te herinneren. Juist de C houdt de samenleving spannend.

---

door *Govert Buijs*

De auteur is hoogleraar Politieke filosofie en levensbeschouwing aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Vrije Universiteit. Ook doceert hij Filosofie van de economie aan de faculteit Economische wetenschappen en bedrijfswetenschappen van de Vrije Universiteit.

STEL DAT ZE ER NIET ZOULDEN ZIJN – zou iemand het dan vandaag de dag in zijn hoofd halen om een ARP, KVP of CHU op te richten? Of zou iemand de moeite nemen en de bevlogenheid hebben om het CDA op te richten, anders dan als een staaltje katholiek-protestantse oecumene?

In deze bijdrage wil ik me expliciet richten op de toekomst en daarmee op het bestaansrecht van een christendemocratische politieke beweging die nadrukkelijk mensen van andere geloofsovertuigingen en wereldbeschouwingen uitnodigt om te participeren. Andere mogelijkheden om christelijk geloof en politiek al dan niet te verbinden laat ik rusten.

DE HISTORISCHE EXPERTISE VAN DE CHRISTELIJKE TRADITIE

Bij wijze van hors-d'oeuvre een stelling: zonder de christendemocratie zou Nederland minder gelukkig zijn. Ergerniswekkend arrogant, en toch is er veel voor te zeggen. Christelijke politiek, christendemocratische politiek, doet in feite weinig anders dan een door vele eeuwen heen opgedane expertise in samenleven aanbieden aan de samenleving.

Christendemocratische politiek is daarom nadrukkelijk niet gebaseerd op de christelijke leer, de dogmatiek, en niet op kerkelijk of goddelijk gezag, maar op een culturele praktijk. Christenen hebben zich in hun traditie ontwikkeld tot een soort 'praktijkexperts samenlevingskunde', ervaringsdeskundigen in het samenleven van heel verschillende mensen. De plaatsen waar ze die ervaring hebben opgedaan zijn de kerk, met haar lokale onderafdelingen van parochies en plaatselijke gemeenten, het zijn kloosters, broederschappen en zusterschappen, gilden en de vroeger als gemeenschappen georganiseerde universiteiten.

Dit is belachelijk, is de tegenwerping van de lezer, al dan niet christelijk. Kijk eens wat een schreeuwende verdeeldheid de christenheid tentoon-spreidt! De tegenwerping klopt natuurlijk – het christelijke project is lang niet altijd geslaagd. 'Hier blijven half alle ogenblikken', dichte Nijhoff. Bovendien moet men het christelijke project afzetten tegen de moeilijkheden in het algemeen die het samenleven van mensen met zich meebrengt. Samenleven van mensen is zo complex dat alle oplossingen hiervoor sowieso stukwerk blijven en van tijd tot tijd falen. Vrijwel alle bekende culturen – en veel bedrijven en instellingen doen het in deze eenentwintigste eeuw nog steeds zo – hebben er daarom voor gekozen het probleem op te lossen door hiërarchische machtsstructuren. Eén is de baas, een absoluut vorst of een 'Big Boss', een 'Grote Roerganger' of een 'Führer' – wel zo duidelijk.

Al tweeduizend jaar lang wordt er in de christelijke traditie geoefend in een andere vorm van samenleven: die van gelijkwaardige partners. Dat gaat van 'au' en met vallen en opstaan – de mensheid is hier duidelijk niet aan gewend. En toch! Welk ander verband in onze samenleving brengt nu al eeuwenlang mensen bijeen van alle leeftijden, vanuit allerlei sociale klassen, zelfs vanuit heel verschillende etnische achtergronden? Neem de zondagse kerkdienst: wat zich op zo'n ochtend in een gemiddelde kerkdienst of eucharistieviering verzamelt, is toch een fascinerend zootje ongeregeld. Men moet niet verbaasd staan hier een hoogleraar vastestoffysica aan te treffen naast uitkeringstrekkers en verstandelijk minderbegaafden, kunstenaars naast boekhouders, mkb-ondernemers naast zzp'ers, verpleegkundigen naast artsen, liefhebbers van *VI Oranje* naast die van Radio 4.

Natuurlijk, ook de voetballerij bindt in Nederland veel mensen samen.

Maar een voetbalstadion is geen gemeenschap, maar een vluchtig netwerk. Wie met relatieproblemen zit, zal op zondagmiddag niet zo snel de toeval-
lige medesupporter van FC Utrecht aanklappen, maar kan 's ochtends wel
bij de pastoor of bij een pastorale medewerker terecht. Voor het kijken naar
een voetbalwedstrijd geldt hetzelfde als wat T.S. Eliot ooit gezegd heeft
over tv: 'The remarkable thing about television is that it permits several
million people to laugh at the same joke and still feel lonely.'

EEN REVOLUTIE IN DE WERELDGESCHIEDENIS

Wat is in de christelijke traditie zoal geleerd over leven en samenleven?
De kern hiervan wordt gevormd door – abstract gezegd – het 'relationele
mensbeeld'. Concreet is dat het diepe inzicht dat mensen die de handen in-
eenslaan tot veel meer in staat zijn dan wat ieder afzonderlijk zou kunnen:
 $1 + 1 = 4$. Samen kunnen mensen (a) meer moeilijkheden verduren, (b) veel
intenser genieten, (c) veel complexere zaken realiseren, en (d) voorkomen
dat ze stikken in de onpeilbare diepte van het eigen, eenzame ik. Twee-
zaam, of beter: meerzaam is de mens, niet eenzaam – als het goed is.

Om dit in goede banen te leiden is er een handvol eenvoudige principes:
Iedere deelnemer is gelijkwaardig.

Ieder heeft eigen talenten.

Ieder zet die talenten concreet in en doet dus mee (denk ook aan het
fameuze arbeidsethos).

Er is een groter doel dat aan ieder een langetermijnoriëntatie geeft (in
de christelijke traditie het 'Koninkrijk van God').

Relativeringsvermogen, vergevingsgezindheid en het vermogen je ei-
gen fouten te erkennen (het grote doel blijft altijd maar stukwerk).

Tucht c.q. discipline: er is een aantal heldere gedragsregels (niet stelen,
niet doden, niet echtbreken).

Oefenen in dankbaarheid: daarom ook veel feestvieren (elke zondag, en
natuurlijk Kerstmis, Pasen, Pinksteren) en daarom ook zorgvuldig omgaan
met wat je gekregen hebt.

In de westerse cultuur heeft deze niet-hiërarchische gemeenschaps-
praktijk zich geleidelijk uitgebreid naar bredere gemeenschappen, eerst
in de middeleeuwen de steden, later zelfs naar het niveau van nationale
staten. Een hele rij politieke revoluties in Europa en in Amerika was het ge-
volg: de Nederlanden als eerste (1568), daarna Engeland (1688), de Verenig-
de Staten (1776) en Frankrijk (1789). Maar ook daar is ze niet geëindigd. De
revolutionaire omslag in menselijke verhoudingen – uniek op wereldhis-
torische schaal – is uiteindelijk uitgekristalliseerd in de geschiedenis der
menschheid. Al aan het begin van de negentiende eeuw kon de Duitse filosoof
Hegel een wereldgeschiedenis ontwerpen aan de hand van de ontwikkeling

van de individuele waardigheid van mensen, hun vrijheid en onderlinge erkenning als gelijkwaardige mensen, met het christendom in de hoofdrol. Ongeveer terzelfder tijd sprak de Franse aristocraat De Tocqueville van een wereldhistorische overgang van een aristocratisch-hiërarchische samenleving naar een democratische samenleving, een ‘irresistible movement that has advanced for centuries’, die men niet kan weerstaan maar wel kan trachten in goede banen te leiden.

Historisch gezien heeft een deel van deze beweging zich – hoezeer ook geïnspireerd door de christelijke gemeenschapsidee – afgespeeld buiten het institutionele christendom. Vanaf Franciscus van Assisi tot en met Martin Luther King bleek het steeds nodig dat ‘creative minorities’, creatieve minderheden, op basis van de christelijke inspiratie protest aantekenden tegen de officiële institutionele vorm die het christendom had aangenomen in kerk en samenleving. Tegelijk verschaftte juist die inspiratie de gezaghebbende grond waardoor dat protest ook echt zeggenschap kon krijgen.

Deze revolutionaire omwenteling is daarom niet het eigendom van een bepaald instituut of van een bepaalde sociologische groep. In zekere zin zijn wij in het Westen allen de erfgenaam van dit gemeenschapsidee en leeft dit ideaal in ons allen, seculier of religieus, liberaal of socialistisch – we zijn allen ‘christelijk’.

Tegelijk kan de kennis van hoe een dergelijk gemeenschapsideaal feitelijk van dag tot dag werkt, gemakkelijk verloren gaan. Dan kun je nog wel de klok luiden, maar weet je niet meer hoe die gegoten wordt. De politieke ideologieën die het Westen heeft voortgebracht lijden precies aan dit euvel. Ze geven een verwrongen en verdraaide interpretatie van het westerse samenlevingsideaal en zijn daarom niet in staat om dit op lange termijn

te dragen. Wie, zoals de liberalen, alleen ‘individu’ zegt, miskent hoezeer elk individu altijd al gedragen is door een aan hem of haar voorafgaande gemeenschap, die in staat stelt om überhaupt individu te worden. En wie, zoals socialisten, alleen ‘gemeenschap’ zegt, miskent hoe-

De politieke ideologieën van het Westen geven een verwrongen en verdraaide interpretatie van het westerse samenlevingsideaal

zeer de voortgang van de gemeenschap steeds weer te danken is aan creatieve en actieve individuen die met steeds nieuwe initiatieven (wat Hannah Arendt ‘nataliteit’, geboortigheid noemt) de gemeenschap behoeden voor verval en verstarring.

Omdat ze maar zo’n gebrekkige interpretatie van het samenlevingsideaal hanteren, zijn beide vleugels steeds beurtelings vleugellam. Daarom heeft een ongetemd liberalisme vaak kwalijke effecten voor de samenle-

ving ('private wealth, public poverty'), zoals de negentiende-eeuwse sociale misstanden en ook recentelijk de ontwikkelingen binnen de nog maar tien jaren volledig geprivatiseerde en gedereguleerde bankensector hebben laten zien. Het individu met zijn eigen talenten moet de ruimte krijgen – heel terecht –, maar krijgt daarbij de illusie aangepraat dat hij alleen zijn eigen leven schept, niets ontvangen heeft van anderen, maar 'selfmade' is en daarom alleen aan zichzelf en zijn eigen portemonnee verantwoording schuldig is.

Daarom hebben socialisten vaak de neiging tentoongespreid om de individuele creativiteit uit te kleden en een verstikkende slachtoffermentaliteit in de hand te werken, waarin altijd anderen het gedaan hebben (de ondernemer als vijand). Ze neigen ernaar het appel van de samenleving op de inzet van het individu af te zwakken en door het 'pamperende' collectief over te laten nemen.

Natuurlijk zijn er allerlei momenten waarop noch de liberale noch de socialistische soep zo heet gegeten wordt als ze wordt opgediend. Maar de kern ervan is duidelijk: noch een liberaal, noch een socialist zal ooit, als hij of zij consequent is, de woorden van John F. Kennedy in de mond nemen: 'Ask not what your country can do for you – ask what you can do for your country.'

DE TWEE GEZICHTEN VAN DE HEDENDAAGSE BURGER

De grote ideologieën van de moderne tijd zijn dus niet in staat om de basisprincipes van onze hedendaagse samenleving goed onder woorden te brengen. Zo werken ze steeds een mentaliteit in de hand die het samenlevingsideaal ondermijnt, en brengen het daarmee in ernstig gevaar. Zo ontstaat ook steeds kortsluiting tussen de politiek en de burger.

In de afgelopen dertig jaar is de individuele kant van het ideaal zozeer beklemtoond dat het hoe langer hoe moeilijker is om de solidariteit ook als ideaal, als waarde, overeind te houden. De samenleving werd hoe langer hoe meer gezien in termen van 'wat levert het op voor mij?'. De eigen betrokkenheid was enerzijds afgekocht, maar tegelijk werd die met die afkoop ook gezien als 'lastig'. Vandaar dat 'lastenverlichting' kon uitgroeien tot de grote mantra wereldwijd. Dat heeft ertoe geleid dat de burger in de afgelopen decennia (mede door de politiek) is opgevoed tot een calculerende consument. Markerend dieptepunt was de herverkiezingspeech van Bill Clinton, die de kiezer opriep zijn keus te laten bepalen door het antwoord op de volgende vraag: 'Are you better off today than you were four years ago?'

In de decennia daarvoor, en dit werkt ook nog steeds krachtig door in de mentaliteit van burgers, raakte de burger eraan gewend dat veel van de

last van het concrete samenleven van mensen van hem afgenomen werd. De illusie van een zorgeloos, ‘ontzorgd’ bestaan, omdat de staat alle zorgen overneemt.

Het nettoresultaat van ‘links’ en ‘rechts’ is dat nogal wat ‘samenlevings-watchers’ nu geneigd zijn nogal negatief te spreken over de burger, die een ‘dik ik’ heeft (Kunne-man), verweesd is (Fortuyn), zich in zijn privé-sfeer verschanst heeft (Van der Lans), een onrealistische veiligheidsverwachting heeft, waar alle risico door de staat is uitgebannen (Boutellier), een nationalistisch hedonisme tentoonspreidt zonder de voor het samenleven noodzakelijke deugden (Pels).

Tegelijk zijn er aanwijzingen dat er ook een andere burger is, die – wellicht – onder de oppervlakte van de klagende, onzekere, verwarde en verwende burger zit. Dat is de BBC-burger: de betrokken, betrouwbare en coöperatieve burger (die de oude samenlevingsprincipes op een of andere manier nog in zich heeft). Van den Brink en anderen komen in de recente studie *De Lage Landen en het hogere* bij heel gewone mensen veel inspiratie tegen, veel betrokkenheid bij de samenleving. Mensen vertellen dat ook volop in betrokkenheid, in de buurt, in de mantelzorg, in de voetbalvereniging, in de kerk, enzovoort. Probleem lijkt dan vooral dat politiek en samenleving op deze kant van burgers geen appel doen maar deze vaak afremmen en frustreren, terwijl ze wel actief inspelen op de consumenten-, klagende, verwende, en onzekere kant van diezelfde burger. De politiek heeft de BBC-kant van de burger van zich vervreemd door een constant volgehouden jargon dat bol staat van ‘uw portemonnee’, ‘het zuur verdiende geld van de hardwerkende Nederlander’, enzovoort. Daarbij wordt steeds de indruk versterkt dat al het publieke een soort inbreuk is op de private sfeer van de burger.

De politiek van de toekomst zal met deze hardnekkige gewoonte moeten breken, op straffe van het teloorgaan van het hiervoor genoemde samenlevingsideaal. Politiek van de toekomst zal dus juist verbinding moeten zoeken met deze BBC-burger, en deze burger onder zijn eigen cynische korst vandaan moeten roepen. Dat is emancipatie, bevrijding!

‘A NEW SCIENCE OF POLITICS FOR A NEW WORLD’:

EEN TOEKOMSTGERICHTE PARTIJ

Onze democratie is ingrijpend veranderd, namelijk van een partijendemocratie naar een ‘toeschouwersdemocratie’ waarin mensen steeds opnieuw hun stemkeus vrij bepalen. Geen enkele partij heeft daarom nog een stabiele machtsbasis. Voor elke partij, en zeker voor een middelkleine partij als het CDA nu is, betekent dit de omvorming van een machtspartij op zoek

naar ideeën naar een ideeënpartij op zoek naar macht. Voor het huidige CDA betekent dit een ingrijpende cultuuromslag, een afscheid ook van de heimwee naar de grote volkspartij.

De christendemocratie kan alleen overleven als een politieke stroming die mensen van allerlei levensovertuigingen kan inspireren, als ze een appel durft te doen op de BBC-burger: de betrokken, betrouwbare, coöperatieve burger. Een appel doen betekent: je medeburger stimuleren om die BBC-kant van zijn bestaan naar voren te laten komen, en hem in staat stellen de cynische korst van zich af te werpen. Dat lijkt een nogal abstracte insteek. Veel gemakkelijker is het om de burger te beloven dat de hypothekrenteaftrek in stand blijft, of een kortetermijnverhaal geven over 'eerlijke verdeling' van de bezuinigingspijn. De christendemocratie moet zich nu de tolk maken van wat De Tocqueville 'a new science of politics for a new world' noemde.

Wat is nu de uitdaging waar ons land (en de wereld) voor staat, en waar de christendemocratie, nu als creatieve minderheid, een antwoord op kan geven? Een pure kortetermijnoriëntatie miskent dat ons land (en vele landen met ons) op de wat langere termijn staat voor de grote uitdagingen die te maken hebben met het einde van de vanzelfsprekende economische groei. Hoewel veel toonaangevende economen in de eerste helft van de twintigste eeuw ervan uitgingen dat economische groei slechts tijdelijk nodig zou zijn, totdat iedereen een behoorlijke levensstandaard zou hebben ontwikkeld, is permanente groei nu de (fragiele) levensader, de aorta van onze samenleving geworden. Het angstzweet breekt alle beleidsmakers uit als 'de groei tegenvalt'. Steeds laten we immers de verwachte inkomsten van morgen betalen voor de uitgaven van vandaag. Dat heeft alle trekken van een gigantisch piramidespel. Vroeg of laat krijgen we daarvan de rekening gepresenteerd, met alle gevolgen van dien voor bepaalde groepen en uiteindelijk voor de samenleving als geheel. Het risico is dan levensgroot dat de samenleving uiteenvalt in een groep *haves*, die zich waarschijnlijk verschansen in gated community's, en een grote groep *havenots*, de verliezers van het piramidespel. Dit beeld zien we nu al in de Verenigde Staten.

Willen we onze samenleving vitaal houden als een samenleving waarin de enkeling op kan bloeien verbonden met en ten dienste van anderen en het geheel, dan zullen we veel creatiever en verstandiger de toekomst tegemoet moeten gaan dan met de mantra 'x % groei en anders: paniek!'. We zullen de overgang moeten gaan maken van een op termijn onhoudbare kwantitatieve groei naar kwalitatieve groei, oftewel groei in relationele zin, groei in zorg, groei in talentontwikkeling van jongeren (die niet het gevoel mogen krijgen aan de kant te moeten blijven staan), groei in betrokken-

heid van ouderen (in plaats van groeiende eenzaamheid en nutteloosheidsgevoelens).

Ik noem een viertal mogelijke kernpunten, vooral als denkoefening voor een concrete christendemocratische agenda van de toekomst. Centrale gedachte: het samenleven ook op langere termijn vitaal houden. Op elk van deze punten zou een vernieuwd en sprankelend CDA een soort ‘Deltaplan’ kunnen ontwikkelen – en daarmee de boer opgaan. In al deze gevallen zal er wel sprake moeten zijn van een faciliterende overheid, maar verder zal veel uitgewerkt kunnen worden in afspraken die samenleving en politiek zelf en met elkaar maken.

A. Deltaplan ‘Ruim baan voor maatschappelijk initiatief’

Nu in de achterliggende decennia vrouwen eindelijk volwaardig zijn gaan deelnemen op de arbeidsmarkt, is er wel een groot reservoir aan vrijwilligerswerkers verdampt. Bovendien is de enige echte inzet voor ‘het vaderland’ aan mannelijke zijde, de militaire dienstplicht, afgeschaft. In principe wordt nu, behalve betaald werk, van niemand meer iets gevraagd. Dat is wel heel merkwaardig. Voor het eerst in de geschiedenis is het samenleven van mensen geheel ‘zorgeloos’ geworden – althans op papier. Dit is natuurlijk een illusie. Wie immers alleen al in de zorgsector verder kijkt dan zijn neus lang is, ziet dat daar naast de betaalbaarheid binnen enkele jaren het gebrek aan arbeidskrachten het grootste probleem wordt. We kunnen niet doorgaan op de weg van ‘ontzorging’: iedereen zal de komende decennia de handen uit de mouwen moeten steken. De wmo heeft hiervoor al een eerste basis gelegd. De volgende stap in deze ontwikkeling is dat we niet alleen het betaalde werk goed verdelen, over alle leeftijden en beide seksen, maar ook het onbetaalde werk. ‘Sociale dienstverlening’ zal een vast bestanddeel van ieders leven moeten worden. Dat betekent onder

Sociale dienstverlening zal een vast bestanddeel van ieders leven moeten worden

meer dat het begrip ‘werkloosheid’ afgeschaft wordt: bij een uitkering hoort altijd sociale dienstverlening. Het betekent ook dat van de vitale ouderen, ook boven de 67, gevraagd wordt wekelijks een bepaald aantal uren beschikbaar te stellen voor de samenleving. Ook aan bedrijven zal

gevraagd kunnen worden om maatschappelijke activiteiten te ondernemen of te ondersteunen. Een bedrijfsuitje kan heel goed een vrijwilligerproject zijn. De maatschappelijke stage in het middelbaar onderwijs is hiervoor de eerste logische stap.

B. Deltaplan 'Menselijke maat'

Onder het motto 'Kleinschalig waar het kan, grootschalig waar het moet' gaat het CDA voorop in de ontwikkeling van kleinschalig onderwijs en kleinschalige zorg. Dit betekent uiteraard een majeure wending met de voortdurende schaalvergrotingskoers die het CDA in de achterliggende decennia heeft gevaren, maar die stond dan ook op bijzonder gespannen voet met de eigen christendemocratische uitgangspunten. De megalomane, vervreemdende megafusies worden teruggedraaid, omdat ze het concrete samenleven van mensen eerder belemmeren dan mogelijk maken. Inkomens van bestuurders worden weer normaal. Het primaire proces komt weer centraal te staan. Er wordt actief gezocht naar lokale verbindingen, bijvoorbeeld tussen ouderen en jongeren, door zorg en onderwijs met elkaar in contact te brengen, bijvoorbeeld via partnerschappen van scholen met verzorgingshuizen.

C. Deltaplan 'Nieuwe levensloop'

Op diverse momenten hebben we momenteel de levensloop zo ingericht dat er grote spanningen ontstaan. Voor een huis met ruimte heb je geen geld als je het nodig hebt; als je geld hebt, heb je die ruimte niet meer nodig. Als je tijd nodig hebt voor zorgtaken, heb je die tijd niet (het spitsuur van het leven); als je tijd hebt, zijn er nauwelijks meer zorgtaken (en ga je van pure verveling maar van een Zwitserleven genieten). Sinds de vaststelling van de pensioenleeftijd op 65 jaar is de levensverwachting met ruim tien jaar gestegen. De enige reactie die recentelijk hierop is gekomen is het geleidelijk verhogen van de pensioenleeftijd naar 67 jaar. Hier heeft men veel creatievere mogelijkheden links laten liggen. Er is in de achterliggende jaren in onze levensloop een 'vierde levensfase' bij gekomen (na kindertijd, jeugd en werkzaam leven, en vóór de 'oude dag'), waarin mensen vaak nog opmerkelijk vitaal zijn, maar waarin tegelijk de energie en concentratie afnemen. Deze fase, vanaf 60 tot 75 jaar, moeten we met elkaar opnieuw inrichten: een geleidelijke afname van betaald werk, gekoppeld aan een (in omvang geringere) toename van sociale dienstverlening, ouderen helpen ouderen en jongeren. Deze nieuwe taak neemt dan ook weer in omvang af, tot rond het 75e levensjaar dan de echte 'oude dag' begint. Dit vergt uiteraard ook levensloopbestendige woonvormen, waar verschillende generaties niet door bijna gettoachtige muren gesegregeerd zijn.

D. Deltaplan 'Duurzaam ondernemend'

Wereldwijd staan we voor de omslag naar een economie die veel minder afhankelijk is van niet-hernieuwbare energiebronnen. Vaak is dit voorgesteld als versobering en verslechtering. Maar hierin kan Nederland juist

ook een nieuw groeiperspectief creëren. Nederland gidsland – waarom niet? Hier gaat het om dankbaar beheer van wat we met de aarde ontvangen hebben. Dit kan tegelijk ook een nationaal, samenbindend project worden. De kerngedachte hierbij is dat we voormalig ‘linkse’ impulsen kunnen verbinden met ‘rechts’ ondernemerschap: een verbond van de fameuze dominee en de al even fameuze koopman. Inmiddels lijkt wereldwijd de technologie voorhanden om al onze gebouwen energieneutraal te maken. Als land kunnen we ons op de ontwikkeling en toepassing van deze technologie zodanig toeleggen dat we een wereldwijde speler worden in duurzame technologie. In feite is dit al volop aan de gang. In ons land zelf levert een dergelijk project lichtjaren werk op, bijvoorbeeld voor het midden- en kleinbedrijf, zoals installateurs. En denk aan een speciale universiteit (naar analogie van de Wageningse landbouwuniversiteit) of een speciaal interuniversitair instituut dat samenwerkt met producenten van technologie (vergelijkbaar met het Massachusetts Institute of Technology, MIT), een eco-instituut waar men de ontdekkingen doet waar het Nederlandse bedrijfsleven vervolgens wereldwijd mee aan de weg kan timmeren.

NEDERLAND GELUKKIGER MET OF ZONDER CHRISTENDEMOCRATIE?

Moet je voor dit voor iedereen toegankelijke verhaal de C van Christen-Democratisch Appèl handhaven? De discussie hierover volgt vaak uitgesleten patronen. Volgens de voorstanders van de C wordt een partij die zich ‘centrum’ noemt, of middenpartij, of zelfs conservatief, een fletse partij, zonder identiteit.

Tegenstanders wijzen erop dat de kerkelijke betrokkenheid in Nederland inmiddels zo klein geworden is dat een verwijzing naar de christelijke traditie geen mobiliserende betekenis meer heeft. Veel christenen kiezen bovendien vaak voor een partij die zich niet expliciet als christelijk presenteert. Bovendien claimt men met het gebruik van de C wellicht een traditie voor een bepaalde groep, terwijl die groep misschien helemaal niet representatief is voor het potentieel dat de christelijke traditie in zich heeft. De discussie wordt nog bemoeilijkt door het gegeven dat ‘de kerk’ momenteel een slecht imago heeft. De misbruikschandalen in de katholieke kerk hebben hun weerslag op de beeldvorming van alle kerken en van religie in het algemeen.

Electoraal is de C niet langer een direct voordeel. Overigens ook niet perse een nadeel, zoals de periode-Balkenende aantoonde. De waardering voor de kerk en de waardering voor religie kunnen zowel onderling uiteenlopen als fluctueren. Er zijn echter wel drie redenen te geven voor het behoud van de C. De eerste reden is dat men met de C in de samenleving een plaats creëert waar men op structurele basis de confrontatie aangaat met het sa-

menlevingsideaal dat onze cultuur draagt, omdat het daar een ‘verplicht nummer’ is. Een christendemocratische politieke beweging wordt door haar naam verplicht van tijd tot tijd te ‘herbronnen’. De C wijst naar een bron die steeds weer op te zoeken is en die aanleiding kan geven tot sprankelende vernieuwing.

Een tweede reden is dat de C duidelijk aangeeft, zelfs ertoe dwingt om aan te geven, dat het in het leven en samenleven niet alleen maar gaat om de portemonnee – hoe belangrijk die ook is – maar ook om waarden en om, laten we het maar gewoon in die termen zeggen, om geluk, gewoon alledaags geluk. *Niet bij brood alleen*, luidde de titel van het eerste CDA-program. Samenleven gaat om fatsoen en respect, om een goede verstandhouding tussen generaties en tussen etnische en religieuze groepen, het gaat om ruimte om je kinderen op te voeden, om vrijheid om je geloof te beleven. Het gaat om een samenleving waarin ieder mens van waarde is en waarin mensen elkaar vinden in allerlei projecten die men met elkaar onderneemt, ten behoeve van de eigen groep of ten behoeve van anderen; het gaat om een samenleving waarin mensen gewoon elkaar groeten. In zo’n samenleving, zo’n *high trust society*, zijn mensen gelukkiger dan in *low trust societies*, zo blijkt ook uit allerlei waardeonderzoeken die hiernaar gedaan worden. Bovendien zijn de economische prestaties in high trust societies vele malen beter. In die zin kan men zeggen dat het samenlevingsideaal dat in de christendemocratie geformuleerd wordt, Nederland gelukkiger gemaakt heeft en gelukkiger maakt.

Een derde reden is dat de C eraan herinnert dat men ook als minderheid een bijdrage kan leveren. Het christelijk geloof was typisch zo’n *creative minority*, een creatieve minderheid die volgens de Engelse historicus Toynbee in feite steeds de geschiedenis beïnvloedt. Vernieuwing, het doorbreken van de verstarring, begint nooit bij een meerderheid, maar altijd bij kritisch-creatieve minderheden.

Er zijn wel vier voorwaarden voor het blijven gebruiken van de C. Veel komt hier aan op de presentatie. De C kan namelijk alleen geloofwaardig zijn als ze staat voor een partij die consequent de vraag naar de kwaliteit

van de samenleving primair stelt en daarmee dus niet de vraag naar de omvang van de individuele portemonnee. Ten tweede kan men de C alleen voeren wanneer de inspiratie ook grondige zelfkritiek stimuleert.

.....
.....
*Juist de ‘C’ houdt de
samenleving spannend*
.....
.....

Ten derde kan men de C alleen voeren als men die niet exclusief claimt als stempel op de eigen keuzes, maar als men die aan zichzelf voorhoudt als kritisch ideaal. Geen pretentie, maar intentie; geen pretentie, maar inspi-

---

ratie- en oriëntatiebron. Ten vierde zal de C uitdrukkelijk gepresenteerd moeten worden als uitnodigend voor mensen van alle levensovertuigingen – vandaar ‘christendemocratisch’ en niet ‘christelijk’.

We zijn in zekere zin allemaal ‘christenen’, zoals we allemaal ook een beetje liberaal en een beetje socialist zijn, maar daarom kan het juist goed zijn elkaar daar op gezette tijden aan te herinneren. Juist de C houdt de samenleving spannend.